

др Александра Колаковић, научни сарадник
Институт за политичке студије
Светозара Марковића 35/IV, Београд

Сарадња француских и српских интелектуалаца 1916. године¹

Сажетак: Велики рат је мобилисао интелектуалце свих зараћених страна да се укључе у одбрану нације и државе. Сарадња између француских и српских интелектуалаца, која је имала утицаја на француско-српске односе још од анексије Босне и Херцеговине (1908), била је посебно важна од 1914. године у сврху придобијања подршке савезника српским националним циљевима. Српски интелектуалци (Јован Жујовић, Миленко Веснић, Јован М. Јовановић, Гргур Јакшић) изградиле су снажне везе са групом француских интелектуалаца (Ернест Дени, Виктор Берар, Огист Говен, Емил Оман). Резултат њиховог заједничког рада били су чланци, књиге, јавни говори, организација Српског дана у француским школама и прикупљање хуманитарне помоћи Србима. Рад анализира домете сарадње француских и српских интелектуалаца 1916. године током исцрпљујућег рововског рата, организовања опоравка Срба и српске војске након преласка Албаније, као и распламсалог пропагандног рата, оснивања француске пропагандне агенције *Maison de la Presse* [Кућа штампе]. Посебна пажња биће усмерена на постојање и улогу организације *La Nation Serbe en France* [Српски народ у Француској] и часописа *La Patrie Serbe* [Српска отаџбина].

Кључне речи: интелектуалци, елите, Француска, Србија, 1916.

Иако је још од афере Драјфус улога интелектуалца у друштву запажена, ипак Велики рат је значајно изменио домет утицаја образованих људи у друштву јер је мобилисао професоре, новинаре и публицисте свих зараћених страна да своје знање, контакте и везе укључе у одбрану нације и државе. Тако су елите сукобљених држава водиле битке ван фронта, а у којима су интелигенција, знање, научни аргументи и писана реч имале снагу топова.² Овај рат вођен иза линије фронта не само да је усмеравао јавно мњење и дипломатске офанзиве, већ је посредно утицао и на ратишта. У поменутом контексту одвијала се и сарадња француских и српских интелектуалаца у Великом рату (1914–1918).

Корени интелектуалног додира учених људи француске и српске средине сежу од периода револуционарне Француске, стварања Наполеонових провинција, устаничке Србије и школовања прве генерације Срба на Сорбони 40-тих година 19. века, али су темељи развијене сарадње, у оквиру које се могу уочити заједнички интереси, постављени на прелазу из 19. у 20. век. Тада је су Милован Миловановић, Андра Николић, Јован Жујовић, Миленко Веснић, Јован М. Јовановић, Гргур Јакшић успоставили сарадњу са француским интелектуалцима Албером Малетом (Albert Malet), професором српског краља Александра Обреновића, Шарлом Лоазом (Charles Loiseu), дипломатом и публицистом и зетом породице Војиновић, Огистом Говеном (Auguste Gauvain), уредником *Le Journal des débats* и универзитетским професорима Виктором

¹ Овај рад је настао у склопу истраживачког рада аутора на пројекту: *Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција* (бр.179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² О. Јанц, 1914, Београд, 2014; Ch. Ridel, "Propaganda at Home (France)", у: *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, (ур. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones и др), Berlin 2014-10-08. <http://dx.doi.org/10.15463/ie1418.10359>. (20.10.2016).

Бераром (Victor Bérard), Ернестом Денијем (Ernest Denis) и Емилом Омано (Emile Naumant).³ Први резултат сарадње ове неформалне групе, која је директно подржана од стране српске државе био је протест француских интелектуалаца против анексије Босне и Херцеговине 1908. године. Док званична Француске није протестовала Мале, Берар, Дени, Лоазо, Говен и Оман одржали су преко 100 предавања у Паризу и свим већим градовима Француске, осудили анексију и подржали права Срба.⁴ Упоредо су се одвијале и акције публикавања текстова о Србији и Србима у француској штампи, што је настављено и у периоду балканских ратова (1912–1913), када је Гргур Јакшић захваљујући својим везама у редакцијама угледних париских листова постао неформални аташе за штампу српске владе у Паризу директно одговоран Николи Пашићу.⁵ Истовремено, француски дописници са балканских ратишта, међу којима је најпознатији у српској јавности Анри Барби (Henry Barby), у редакције париских листова слали су извештаје у којима су описивали ток борби и дивили се храбрости српских војника, а потом су описе борби и јунаштва публиковали у оквиру посебних књига. Кроз сарадњу интелектуалаца, дакле, у предвечерје Великог рата формирала се слика Србије и Срба у француској јавности, а контакти и везе између интелектуалаца показале се значајне и у наредном периоду.

Када су ратне 1914. прокламовани ратни циљеви Србије и када је започето слање интелектуалаца у специјалне мисије у савезничке земље у Француској је већ формирана група „српских пријатеља“. За српске интересе посебно је значајно да су поједини француски интелектуалци постали чланови државних институција које су имале за циљ да научним аргументима објасне узроке и циљеве рата. Међу члановима *Études et documents sur la guerre. Comité de publication* (Проучавање и документовање рата. Одбор за публикавање) основане 1914. године био је Ернест Дени.⁶ Поред редовних дипломатских активности српског посланика Миленка Веснића и веза Гргура Јакшића у уредништвима тиражних париских листова, значај за српску пропаганду у Француској имао је и долазак некадашњег француског ђака Јована Жујовића 1915. године.⁷ Као специјални изасланик српске владе у Паризу односно „посланик за интелектуалне одношаје“ Жујовић је заједно са Веснићем и Јакшићем настојао да реши проблем цензуре, која је била последица настојања Антанте да укључи Италију и Бугарску у рат на својој страни.⁸ Сарадња француских и српских интелектуалаца 1915. године иако је наилазила на препреке имала је резултате. Организован је *Српски дан* у свим француским школама, Виктор Берар, један од организатора поменуте манифестације, написао је брошуру *Србија*. Сарадња је била делом подржана и од француске државе, посебно у сегменту истицања српске храбрости која је требала да

³ А. Колаковић, *Француски и српски интелектуалци: сарадња и утицаји (1894–1914)*, Београд, 2015. (докторска дисертација)

⁴ М. Војводић, „Емил Оман о српском и југословенском питању уочи Првог светског рата“, *Изазови српске спољне политике*, Београд, 2007, 399.

⁵ НБС, Хартије Гргура Јакшића, Р558/IX/618, Г. Јакшић – Н. Пашићу, Баден 15/28 октобра 1913; Б. Стојић, А. Колаковић, „Гргур Јакшић и пропагандна активност Србије у Француској 1912–1913“, *Мешовита Грађа – Miscellanea*, XXXIII (2012), 413–432; А. Kolaković, “Grgur Jakšić, Serbian Scholar: Case Study of Scholarly Network and Scope of Influence”, саопштење са конференције: *Balkan Worlds III: Power Networks in the Imperial and Post-Imperial Balkans (18th – 20th)*, the Department of Balkan, Slavic and Oriental Studies, University of Macedonia, Thessaloniki, 6th – 8th October 2016.

⁶ М Екмечић, „Француска наука и Срби 1914“, *Летопис Матице српске*, књ. 460, св. 5 (1997), 665–674.

⁷ Ј. Жујовић, *Дневник*, 2, ур. Д. Тодоровић, Београд 1986, 157–159; Ј. Жујовић, „Ернест Дени“, *Годишњак СКА*, XXIX (2020), 206–209; М. Војводић, „Француски научници и југословенско питање“, *Изазови српске спољне политике (1791–1918) огледи и расправе*, Београд, 2007, 409.

⁸ Љ. Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе: 1914–1920*, Београд, 1987, 47–51; 137–141.

подигне ратни морал у Француској и ојача идеју политике *светог јединства* коју је спроводио Поенкаре (Raymond Poincaré).

Иако је веза интелектуалаца била снажна и пре 1914. године, ипак ратне 1916. године две географски удаљене средине нису се довољно познавале. Јавност Француске, чак и она образована Србе је посматрала кроз одјек романтизма.⁹ Србија је била и даље мистерија француске јавности, а идеја о уједињењу Јужних Словена мало позната чак и у дипломатским круговима, стога је и било потребно ојачати српску научну пропаганду. Јован Јовановић, архитекта српске пропаганде у Великом рату о овоме је писао: „У 1916. тешко је било разуверити Западне силе да би опстанак посебне Хрватске и Србије успоставио раздор између њих и помагао немачки империјализам у његовој политици. Југословенски Одбор још није био ни познат ни признат, те је његова акција била у почетку више информативног карактера. Државници Француске, Енглеске, Америке, па и многи други политичари, нису ништа знали о целој овом питању, требало их је учити, обавештавати и упућивати“. Иако за Јовановића, некадашњег француског ђака, није било дилеме да посебну пажњу заслужује српска пропаганда у Француској, ипак није био задовољан њеним дометима. О овоме је писао: „У Паризу је требало да се најлакше ради; Французи су и Србију и Југословенско Питање требали најбоље познавати. У Паризу је, међутим, ишло доста тешко. Са професорима је ишло врло добро; међу њима Денис, Ајзман, Оман, Леже, Берар, били су одмах за нашу тезу, али други, политичари, нису. Једни су били противу цепања Аустрије, други су били за то да Србија уступи Бугарима Македонију“.¹⁰

Постојање француско-српске сарадње у ранијем периоду ипак није било довољно да се 1916. године остваре све замисли српских интелектуалаца. Интереси Француске и њена званична политика још увек нису одговарале реализовању југословенских идеја. Очигледно је да се сарадња интелектуалаца развијала, али да је са српске стране било тешко придобити француске политичаре и државнике. Оваквим оценама допринео је и наставак строге цензуре у Француској.¹¹ Јован Јовановић је сматрао да цензура часописа *Journal de Debats* и листа *Le Temps* смета плановима српске владе.¹² Додатни проблем настао је када је на основу идеје Аристида Бријана основана *Maison de la Presse* [Кућа штампе] почетком 1916. године.¹³ Приватна иницијатива и деловање појединаца у “пропагандним борбама” индиректно су усмеравани кроз постојање ове институције у Француској. Централизовање француске пропаганде процес пласирања просрпских и пројугословенских информација додатно је чинило комплексим. У лето 1916. године и односи између српских интелектуалаца у Француској били су поново у специфичној фази. Посебан анимозитет владао је према Гргуру Јакшићу, који је још од периода балканских ратова био у сукобу са Миленком Веснићем. Истовремено, брат Гргура Јакшића оптуживан је за штампање једног панфлета против српске владе, као и да служи интересима Аустроугарске.¹⁴ Положај и акције Гргура Јакшића у Паризу стога су током 1916. године биле ограничене и променљивог успеха.

⁹ О недовољном познавању Срба у Француској илустративан је податак о наставнику цртања из Бретање, ангажованом да осмисли насловну страну српског часописа. Предложио је амблем на основу српске новчанице од сто динара са елементима: вила у народној ношњи, панорама Београда у прскзорје и гусле. (Д. Иконић, *У изгнанству*, приредио Александар Пејовић, Београд, 1993, 19).

¹⁰ Ј. М. Јовановић, *Стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца*, књ. 3, Београд, 1930, 82–83.

¹¹ Р. Alber, *Istorija štampe*, Београд, 1996, 76–80.

¹² Ј. М. Јовановић, *Дневник 1896–1929*, приредили Р. Љушић и М. Милошевић, Београд, 2015, 157.

¹³ О. Forcade, "Censure, secret et opinion en France de 1914 à 1919", *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, № 58, Le secret en histoire, R. Frank (ур.), Paris, 2000, 45–53.

¹⁴ Ј. М. Јовановић, *Дневник 1896–1929*, 149–152.

Ратни извештачи, чланови мисија и дипломате које су заједно са Србима прешле Албанску Голготу публиковали су већ 1916. године своје дневнике, сећања, извештаје и белешке у којима и до детаља описали догађаје кроз које су прошли не само државни врх и војска, већ и цивилно становништво Србије. Највећи одјек у јавности имала су описи српског страдања које су забележили Анри Барби, Огист Боп и Луј Томсон.¹⁵ Француски дипломата Боп започео је крајем 1916. године објављивање својих сећања на исте догађаје у листу *La Revue des Deux Mondes*, а наредне године их је уз подршку француске државе штампао и као књигу.¹⁶ Угледна издавачка кућа *Librairie militaire Berger-Levrault* у оквиру едиције *La guerre - les récits des témoins* изабрала је да француским читаоцима презентује сведочанство о српском повлачењу преко Албаније из пера Анрија Барбија, извештача који је писао о Србији и Србима још од балканских ратова. Поред чланака, међу којима су били и Рајсови (*Rodolphe Archibald Reiss*) из 1915. године¹⁷, фотографије публиковане у штампи или штампане на разгледницама сведочиле су о страдању Срба у току рата, а посебно на путу ка Крфу у зиму 1915/1916. године. На основу фотографија Ристе Маријановића организована је и изложба *Documents historiques Serbes* у Паризу.¹⁸

Значајно је да су сведочанства савременика подржали научни ауторитети Емил Оман, Виктор Берар и Ернест Дени. Они су усмерили емпатију јавности коју су стварала сведочанства савременика ка политичким и дипломатским питањима. У предговору књиге Луја Томсона, који је у оквиру лекарске мисије прошао повлачење, Дени нагласио и „једним делом“ одговорност Француске за слом Србије 1915. године: „иако се не може ни најмање говорити о дволичности, или пак равнодушности, ипак, кроз трагичан редослед неспоразума и спорости; ми смо Србију заваравали обећањима која нисмо могли испунити; ми смо јој наметнули стратегију која није одговарала њеним изворним средствима; ми смо јој диктирали план ратовања који ју је водио у опкољавање и у катастрофу“.¹⁹

Критика француске политике, као и доноса других савезника према Србима, стварала је 1916. године основу за помоћ – хуманитарну, дипломатску, економску и војну Србима и Србији. Сlike страдања Срба организовале су француске интелектуалце и њихове породице да започну прикупљање хуманитарне помоћи и бригу о српским избеглицама, а пре свега ђацима и студентима од којих је део остао и без породице. Јануара 1916. године у Латинском кварту у дому Виктора Берара основана је организација *La Nation Serbe en France (Српски народ у Француској)*.²⁰ Поред Виктора Берара, у удружењима су били активни већ поменути француски интелектуалци и угледни професори Универзитета Емил Оман, Жан Брин (*Jean Brunhes*) и Ернест Дени. Француско-српски одбор је сакупљао новчане прилоге, храну, одећу, лекове и другу медицинску помоћ. У његовом раду ангажовале су се и супруге

¹⁵ L. Thomson, *La Retraite de Serbie: (octobre-décembre 1915)*, Paris, 1916; H. Barby, *L'épopée Serbe: l'agonie d'un peuple: avec 20 illustrations hors texte et 1 carte*, Paris, 1916; A. Voppe, *A la suite du Gouvernement Serbe*, Paris, 1917.

¹⁶ M. Pavlović, *Témoignages français sur les Serbes et la Serbie 1912-1918*, Belgrade, 1988, 156–165.

¹⁷ R. A. Reiss, *Comment les Austro-Hongrois ont Fait la Guerre en Serbie: observations directes d'un neutre*, Paris, 1915.

¹⁸ R. Marianovitch, *L'exode du peuple Serbe, Documents historiques Serbes, № 5*, Paris, 1916; R. Marianovitch, *A Burial service at Guchevo = L'enterrement des soldats a Goutchevo*, Paris, 1916; R. Marianovitch, *En Albanie: les derniers blessés des derniers combats*, Paris, 1916.

¹⁹ Е. Дени, „Предговор“, у: Л. Томсон, *Повлачење из Србије (октобар – децембар 1915)*, Београд, 2016, 17.

²⁰ R, "La Nation serbe en France", *La Patrie Serbe*, № 6, 1/14 avril 1917, 271–275.

француских интелектуалца.²¹ Постојање и деловање организације *Српски народ у Француској* превазилази оквире хуманитарног рада. Активности чланова ове организације у току 1916. године допринеле су афирмацији српских победа и стицању симпатија у светској јавности за Србе, што је индиректно подржавало српску дипломатију.

Сарадња француских и српских интелектуалаца настављена је организовањем Српског дана 25. јуна 1916. године, као и публикавањем чланака у француској штампи, књига на француском језику од стране Француза или превода српских аутора. Српски дан организован је у Француској 1916. године по други пут, а уз истицање храбрости наглашено је и страдање Срба.²² Ово је био декор за унутрашњу француску политику јединства, а потом је искоришћен кроз говоре интелектуалаца обе средине и у сврху пропагирања идеје уједињења. Појавили су се и нови преводи српских јуначких песама и текстови о значају ових дела за развој српског патриотизма.²³ Пол Лабе, секретар Нормандијског географског друштва, који је 1908. године обишао Србију, наставио је сарадњу са српским интелектуалцима и у периоду рата, када је настала књига *L'effort serbe: la Serbie fidèle*, коју је у едицији *L'hommage français: publications du Comité "L'effort de la France et de ses alliés"* штампала издавачка кућа *Bloud & Gay*.²⁴ Виктор Берар је 1916. године написао предговор за књигу пропагандно-политичког карактера о судским процесима у Аустроугарској против Словена који су прихватили идеју југословенства, а упоредо је писао и о германској пропаганди.²⁵ Овим су расветљени положај Срба и посредно пружена подршка уједињењу.

Критици става Француске према Србији 1915. године придружује се и Пјер Лани, ратни дописник из времена балканских ратова. Истовремено, Лани је публикавањем књиге *Југославија*, са предговором угледног писца Пола Адама, подржао и стварање заједничке државе.²⁶ Непостојање пуне подршке Србима 1915. године у току 1916. године постепено је прерастало у неку врсту искупљивања исказану кроз подршку југословенској идеји у интелектуалним круговима Француске. Почетком августа 1916. године српски интелектуалци су настојали да покрену научну библиотеку у којој би биле штампане студије Ернеста Денија о српско-бугарским односима, на чијој би изради аутору помогао Гргур Јакшић, а планирано је и публикавање историје Срба, Хрвата и Словенаца.²⁷ Док су о југословенском питању до 1915. године штампани чланци од 1916. године започело је и штампање књига на француском језику. Угледни француски издавачи *Éditions du Foyer Plon, Nourrit & C* покренуо је библиотеку *Les Questions Yougoslave*, а публиковане су књиге и чланци заговорника југословенског уједињења Хинка Хинковића, Гргура Јакшића, Љубомира Леонтића и Владислава Фабијанчића.²⁸ Публиковане су књиге на француском језику о југословенском програму, земљи и народу, историји, књижевности, науци и уметности. Емпатије за српско страдање послужиле као подршка научној публицистици за стварање повољнијих услова реализовања српских ратних циљева, а посебно

²¹ Алис Берар, супруга Виктора Берара је припремала пакете за Србе на Крфу и организовала прикупљање помоћи за Србе у Француској. ("Mesdames E. Naumant et V. Bérard", *La Patrie Serbe*, № 8, 1/14 juin 1917, 364–265).

²² *La Nouvelle Serbie - Нова Србија*, бр. 10, 6 juillet 1916/ 23. јуни 1916.

²³ L. D'Orfer, *Chants de guerre de la Serbie : étude - traductions – commentaires*, préface de Milenko R. Vesnitch, Paris, 1916.

²⁴ P. Labbé, *L'effort serbe: la Serbie fidèle*, Paris, 1916.

²⁵ V. Bérard, *Les persécutions des Yougoslaves*, Paris, 1916.

²⁶ P. de Lanux, *La Yougoslavie: la France et les Serbes*, avec une préface de Paul Adam, Paris, 1916, 35.

²⁷ Љ. Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе: 1914–1920*, 141.

²⁸ H. Hinković, *Les Yougoslaves: leur passé, leur avenir*, Paris, 1916; G. Yakchitch, *La Bulgarie et les alliés*, Paris, 1916.

уједињења. Иако је решавање југословенског питања било далеко, стварање повољније атмосфере за афирмацију српских интереса омогућила је српска трагедија, као и сарадња француских са српским интелектуалцима, а уз подршку српске владе. Француски интелектуалци су следили своје српске колеге јер су у реализовању идеје југословенског уједињења видели брану француских интереса на Балкану.

Оснивање часописа на француском језику или двојезичних француско-српских такође је био део сарадње француских и српских интелектуалаца. Иако је било више оваквих часописа као што су *Гусле* и *Нова Србија* ипак се по значају истиче *La Patrie Serbe: revue mensuelle pour la jeunesse serbe en exil* (*Српска Отаџбина: месечна ревија за српску омладину у изгнанству*). Покретац часописа био је Драгомир Иконић, професор и васпитач групе српских ђака и студената упућених на школовање у Витре у Бретањи.²⁹ Уз помоћ Јаше Продановића и Јована Жујовића, Иконић је добио подршку министра просвете Љубе Давидовића, а међу сарадницима часописа били су и: Милан Грол, Миленко Веснић, Гргур Јакшић, Александар Арнаутовић, Коста Кумануди, Михаило Ибровац, Риста Одавић, Јован Радонић, Богдан и Павле Поповић. Као сарадници листа ангажовани су Французи: Едмон Ростан, песник; Жерар Варе, ректор Академије у Рену, Емил Оман, Ернес Дени и Жан Брин.³⁰ Публиковање часописа *La Patrie Serbe* превазишло је приватну иницијативу и постало начин националне борбе коју подржавају државне структуре Србије. Намена часописа *La Patrie Serbe* да помогне васпитање омладине у иностранству прерасла је у средство представљања Србије у Француској.³¹

Париз је у току Великог рата постао центар српске пропаганде захваљујући везама интелектуалца које су успостављене у периоду пре 1914. године. Ратне околности наметнуле су изазове које су интелектуалци морали да превазиђу да би успели у својим намерама да заштите интересе својих отаџбина. Борба против заједничког непријатеља спајала је француске и српске интелектуалце, као и њихов рад. Ипак, донети сарадње француских и српских интелектуалца 1916. године и даље су ретко излазили из оквира подршке интелектуалних кругова и залазили, само повремено, и то пре свега са француске стране, у оквире утицаја на доносиоце политичких или дипломатских одлука.

Ангажовање у рату за француске интелектуалце била је одбрана слобода и универзалних вредности јер су веровали да Француска „није нација као друге“.³² Заједнички интереси препознати од неформалне групе француских интелектуалаца, и поред њиховог угледа у друштву, споро су и ограничено продирали међу политичаре. Србија и Срби као пример храбрости и издржљивости уз истицање француског покровитељства над Србима коришћени пре свега како би се у Француској ублажиле последице дугог и исцрпљујућењ рововског рата. Почетком септембра 1916. године и Огист Боп је саветовао српске интелектуалце да “треба што пре имати одређено

²⁹ М. Дрманец, „Др Драгомир Иконић – мисонар српских изгнаника у Великом рату“, *Глас библиотеке*, бр. 20 (2014), стр. 143–146. http://www.cacak-dis.rs/elektronska_izdanja/gb20/141-162-gb20-mirko-drmanac.pdf (23.07. 2015).

³⁰ НБС, Р 612/III/5, Е. Оман–Д. Иконићу, 5. новембар 1916; НБС, Р 612/III/10, Е. Оман – Д. Иконићу, 27. новембар 1916; НБС, Р 612/III/35, Е. Оман – Д. Иконићу, 20. август 1917; НБС, Р 612/III/46, Е. Оман – Д. Иконићу, 27. септембар 1917; НБС, Р 612/III/100, Е. Оман – Д. Иконићу, без датума; НБС, Р 612/III/101, Е. Оман – Д. Иконићу, 20. новембар (без године); *La Patrie Serbe*, t. I, du 20 octobre 1916 à fin décembre 1917, р. 6; D. Iconitch, "Aux Jeunes Gens Serbes", *La Patrie Serbe*, № 1, 20. octobre 1916, р. 48; *Политика*, 20. 9. 1919., 1; J. Жујовић, „Ернес Дени“, *Годишњак СКА*, XXIX (1920), 206–209.

³¹ Снажну поруку слао је чак и изглед насловне стране часописа – Србија као жена у ропству која чини напоре да се ослободи. (Д. Иконић, *У изгнанству*, 19; М. Дрманец, „Др Драгомир Иконић – мисонар српских изгнаника у Великом рату“, 146).

³² Ch. Prochasson, A. Rasmussen, *Au nom de la patrie les intellectuels et la première guerre mondiale (1910–1919)*, Paris, 1996, 9.

гледите у погледу Југословена и што пре саопштити га владама савезника”.³³ Стога је са српске стране сарадња била пут разумевања српских интереса и уједињења. Посматрајући поменути сарадњу са дистанцом од сто година у француско-српским односима 1916. година била је пресудна као година покретања дискусија око југословенског питања и кључна у грађењу култа „вечитог пријатељства“ Француза и Срба. Ернест Дени, један од оних чије је дело уткано у нити идеје „вечитог пријатељства“ два народа тада је написао да верује у савезништво Француза и Срба:

„У свечаном часу свођења рачуна, Србија ће наћи Француску на својој страни. За њу смо учинили, ако не све што смо желели, у најмање што су нам дозволиле наше снаге. Тако је са нашим топовима Крезо извојевала своје прве победе; за време ужасних епидемија које су десетковале њено становништво, наше санитарске мисије супроставиле су се напасти и зауставиле пустошење од тифуса, наши авијатичари су били најоданији помоћници њеног Генералштаба; да је отргне од пропасти која јој је претила, генерал Сарај је ишао у својој смелости готово до граница неопрезности и не може му се замерити што није отворено повлачење њеним армијама преко Битоља и Вардара. Ми смо снабдели, опремили и опоравили њену војску на Крфу; ми смо је превезли, реорганизовали и васкрсли, у Солуну. У сузама и крви, између Србије и Француске, учврстила се једна од оних братских спона, оног побратимства који има за темељ потпуну реципрочну вредност, оданост за свако искушење и потпуну лојалност“.³⁴

Литература:

Народна библиотека Србије
Хартије Гргура Јакшића

La Nouvelle Serbie - Нова Србија
La Patrie Serbe
Политика

Р. Alber, *Istorija štampe*, Београд, 1996.

Н. Barby, *L'épopée Serbe : l'agonie d'un peuple: avec 20 illustrations hors texte et 1 carte*, Paris, 1916.

V. Bérard, *Les persécutions des Yougoslaves*, Paris, 1916.

А. Vorpe, *A la suite du Gouvernement Serbe*, Paris, 1917.

М. Војводић, *Изазови српске спољне политике*, Београд, 2007.

М. Дрманац, „Др Драгомир Иконић – мисонар српских изгнаника у Великом рату“, *Глас библиотеке*, бр. 20 (2014), стр. 143–146. http://www.cacak-dis.rs/elektronska_izdanja/gb20/141-162-gb20-mirko-drmanac.pdf (23.07. 2015).

М Екмечић, „Француска наука и Срби 1914“, *Летопис Матице српске*, књ. 460, св. 5 (1997), 665–674.

Ј. Жујовић, *Дневник*, 2, ур. Д. Тодоровић, Београд 1986.

Ј. Жујовић, „Ернест Дени“, *Годишњак СКА*, XXIX (1920), 206-209.

Д. Иконић, *У изгнанству*, приредио Александар Пејовић, Народна библиотека Србије, Београд, 1993.

G. Yakchitch, *La Bulgarie et les alliés*, Paris, 1916.

О. Јанц, 1914, Београд, 2014.

Ј. М. Јовановић, *Стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца*, књ. 3, Београд, 1930.

Исти, *Дневник 1896–1929*, приредили Р. Љушић и М. Милошевић, Београд, 2015.

³³ Ј. М. Јовановић, *Дневник 1896–1929*, Београд, 2015, 157.

³⁴ Л. Томсон, *Повлачење из Србије (октобар – децембар 1915)*, 23.

- A. Колаковић, *Француски и српски интелектуалци: сарадња и утицаји (1894–1914)*, Београд, 2015. (докторска дисертација)
- Иста, "Grgur Jakšić, Serbian Scholar: Case Study of Scholarly Network and Scope of Influence", саопштење са конференције: *Balkan Worlds III: Power Networks in the Imperial and Post-Imperial Balkans (18th – 20th)*, the Department of Balkan, Slavic and Oriental Studies, University of Macedonia, Thessaloniki, 6th – 8th October 2016.
- P. Labbé, *L'effort serbe: la Serbie fidèle*, Paris, 1916.
- P. de Lanux, *La Yougoslavie: la France et les Serbes*, avec une préface de Paul Adam, Paris, 1916.
- R. Marianovitch, *L'exode du peuple Serbe, Documents historiques Serbes*, № 5, Paris, 1916.
- Исти, *A Burial service at Guchevo = L'enterrement des soldats a Goutchevo*, Paris, 1916.
- Исти, *En Albanie: les derniers blessés des derniers combats*, Paris, 1916.
- L. D'Orfer, *Chants de guerre de la Serbie : étude - traductions – commentaires*, préface de Milenko R. Vesnitch, Paris, 1916.
- M. Pavlović, *Témoignages français sur les Serbes et la Serbie 1912-1918*, Belgrade, 1988.
- Ch. Prochasson, A. Rasmussen, *Au nom de la patrie les intelectuels et la première guerre mondiale (1910–1919)*, Paris, 1996.
- R. A. Reiss, *Comment les Austro-Hongrois ont Fait la Guerre en Serbie: observations directes d'un neutre*, Paris, 1915.
- Ch. Ridel, "Propaganda at Home (France)", у: *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, (ур. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones и др), Berlin 2014-10-08. <http://dx.doi.org/10.15463/ie1418.10359>. (20.10.2016).
- Б. Стојић, А. Колаковић, „Гргур Јакшић и пропагандна активност Србије у Француској 1912–1913“, *Мешовита Грађа – Miscellanea*, XXXIII (2012), 413–432.
- Љ. Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе: 1914–1920*, Београд, 1987.
- L. Thomson, *La Retraite de Serbie: (octobre-décembre 1915)*, Paris, 1916.
- Л. Томсон, *Повлачење из Србије (октобар – децембар 1915)*, Београд, 2016.
- O. Forcade, "Censure, secret et opinion en France de 1914 à 1919", *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, № 58, Le secret en histoire, R. Frank (ур.), Paris, 2000, 45–53.
- H. Hinković, *Les Yougoslaves: leur passé, leur avenir*, Paris, 1916.

Summary

Aleksandra Kolaković, PhD, Research Fellow

Cooperation between French and Serbian intellectuals in 1916

The Great War mobilized intellectuals of all warring sides to engage in the defense of the nation and the state. Cooperation between French and Serbian intellectuals that had influence on the French-Serbian relations since the annexation of Bosnia and Herzegovina (1908) was particularly important in 1914 for acquiring the Allies support of Serbian national aims. Serbian intellectuals (Jovan Žujović, Milenko Vasnić, Jovan M. Jovanović, Grgur Jakšić) built profound ties with the group of French intellectuals (Ernest Denis, Victor Bérard, Auguste Gauvain, Emile Haumant). The result of their common work were articles, books, public speeches, organization of *the Serbian day* in French schools and preparation of humanitarian aid to Serbs. Books of Barby, Boppe and Thomson were particularly important. French intellectuals emphasized the Serbian sufferings as an example of bravery in order to motivate their compatriots for further combat. Along with their contacts in the circles of French officials, French intellectuals indirectly provided support for interests of the Serbian government and Serbian people. Additional support to cooperation of French and Serbian

intellectuals was provided by organization *La Nation Serbe en France* [*the Serbian nation in France*] and journal *La Patrie Serbe* [*Serbian Homeland*], incurred by private initiative and then supported by the states. Achievements of cooperation between the French and Serbian intellectuals in 1916, during the exhausting trench war, organization the recovery of the Serbs and the Serbian army after retreated through Albania and enflamed propaganda war, as well as establishing of French propaganda agency *Maison de la Presse* [*Press House*], reflected on definition and organization of the Serbian propaganda activities, highlighting the Yugoslav issue and making the final form of the alliance of the French and Serbs through the term "eternal friendship".

Keywords: intellectuals, elites, France, Serbia, 1916.